

خرده پیوست

اشاره

خرده پیوست حاضر دربرگیرنده دو جستار است: در نوشتار نخست آقای دکتر اکبر رهنما و همکارانش به «بررسی و تبیین مبانی، اصول، و روش‌های تربیت جنسی با تأکید بر دیدگاه اسلامی» پرداخته، و در نوشتار دوم آقای محمدرضا نیلی و همکارانش به «بررسی کیفیت راهنمایی پایان‌نامه‌های دوره کارشناسی ارشد» توسط اساتید راهنما پرداخته‌اند.

دوماهنامه علمی - پژوهشی

دانشگاه شاهد

سال چهاردهم - دوره جدید

شماره ۲۴

شهریور ۱۳۸۶

بررسی و تبیین مبانی، اصول، و روش‌های تربیت جنسی با تأکید بر دیدگاه اسلام

نویسندگان: دکتر اکبر رهنما^۱، حمید علین^۲ و حسین محمدی^۲

۱. استادیار دانشگاه شاهد

۲. کارشناس ارشد تاریخ و فلسفه آموزش و پرورش

چکیده

در پژوهش حاضر با روش تحلیل اسنادی، مبانی، اصول و روش‌های تربیت جنسی با تأکید بر دیدگاه اسلام مورد بررسی قرار گرفته است. جامعه آماری، کلیه متون اسلامی در زمینه فوق‌الذکر بوده است و در این زمینه نمونه‌گیری انجام نشده است. ابزار پژوهش، فیش برداری بوده است و داده‌های حاصل، مورد تجزیه و تحلیل کیفی قرار گرفته‌اند.

عمده‌ترین یافته‌ها عبارتند از: ۱- مبانی تربیت جنسی در دیدگاه اسلامی شامل ده مبنای تأثیر شرایط بر انسان، تأثیر انسان بر شرایط، ضعف، اشتیاق به تداوم نسل، تفاوت ظرفیت‌های جنسی در انسان، حب ذاتی انسان به جنس مخالف، نیازمندی، اندیشه ورزی و وجود مراحل مختلف رشد و تطور در آدمی است. ۲- در مبنای تأثیر شرایط بر انسان، اصول دو گانه تربیتی شامل: پیشگیری از انحراف جنسی قبل از تولد و پیشگیری از انحراف جنسی بعد از تولد است. ۳- در مبنای تأثیر انسان بر شرایط اصول پنجگانه تربیتی شامل اصل تأثیر ظاهر بر باطن، اصل اصلاح شرایط، اصل هدایت انگیزه جنسی، اصل خودسازی و اصل بازسازی است. ۴- در مبنای ضعف اصول دوگانه تربیتی شامل مدارا و مسامحت و صعه صدر است. ۵- در مبنای اشتیاق به تداوم نسل اصل تربیتی، ازدواج است. ۶- در مبنای تفاوت ظرفیت‌های جنسی در انسان اصل تربیتی شامل: توجه به تفاوت‌های جنسیتی است. ۷- مبنای حب ذاتی انسان به جنس مخالف شامل اصل مودت است. ۸- مبنای نیازمندی شامل اصل ارضاء نیازهای جنسی از طریق مشروع است. ۹- مبنای اندیشه‌ورزی شامل اصول سه‌گانه پرورش قوه تعقل، تذکر و آگاه‌سازی است. ۱۰- مبنای وجود مراحل مختلف رشد و تطور در آدمی شامل اصل آموزش جنسی با توجه به مقتضیات سنی (اصل تدرج) است. ۱۱- مبنای کرامت شامل اصول سه‌گانه، تزکیه، عزت‌نفس و حیا و غیرت است. ۱۱- ده مبنای و ۲۰ اصل ذکر شده مجموعاً شامل ۹۶ روش تربیتی استخراج شده هستند. ۱۲- صحت یافته‌های پژوهش به‌وسیله ۱۵ نفر از اساتید حوزه و دانشگاه تأیید شده است

واژه‌های کلیدی: تربیت جنسی، مبانی تربیت، اصول تربیت، روش‌های تربیت

دوماهنامه علمی - پژوهشی
دانشگاه شاهد
سال چهاردهم - دوره جدید
شماره ۲۴
شهریور ۱۳۸۶

مقدمه

موضوع تربیت، انسان است که رسیدن او به تعالی و کمال - که هدف عالی آفرینش است - به ساز و کارهای ویژه و پیچیده‌ای نیازمند است. تربیت را می‌توان رشد طبیعی و تدریجی و هماهنگ همه نیروها و استعداد‌های آدمی دانست [۱]. که یکی از مهم‌ترین و در عین حال حساس و پیچیده‌ترین کارکردهای آن تربیت جنسی (Sex Education) است. تربیت جنسی به کلیه اقداماتی اطلاق می‌شود که از دوران اولیه زندگی انسان در جهت رشد متعادل و مناسب انگیزه جنسی صورت می‌گیرد و اهداف آن اطلاع‌رسانی جنسی، کمک به تکامل رفتارهای جنسی، کمک به اجرای وظایف جنسی، تداوم و بقای نسل و رسیدن به رحمت، مودت و آرامش در زندگی است [۲]. در برخی موارد تربیت جنسی به معنای «آموزش جنسی» به کار برده می‌شود در حالی که تربیت جنسی معنای وسیع‌تری دارد. تربیت جنسی نه تنها احساس جنسی را دربر می‌گیرد، بلکه دارای ویژگی رشد شخصیت اجتماعی، اخلاقی و فرهنگی نیز هست [۳]. «تربیت جنسی در یک معنای فراتر از آموزش جنسی، عبارت است از به کارگیری شیوه‌هایی برای ایجاد صفات و رفتارهای جنسی سالم، و زدودن صفات و رفتارهای جنسی ناشایست در انسان» [۴]. همچنین، تربیت جنسی ارائه یک سلسله اطلاعات ضروری روان‌شناختی، جسمانی و دینی در باره مسائل جنسی مربوط به هر فرد و نیز ارائه اطلاعات و آگاهی‌هایی به فرد در زمینه آشنایی بیشتر با خصوصیات جنس مخالف است. در تربیت جنسی، افراد مسن‌تر اجتماع یا آن‌هایی که پیش‌تر در رابطه با مسائل جنسی اطلاعات و معلومات دارند، با افرادی که کم‌تر یا اصلاً در این رابطه رشدی ندارند، برخورد می‌کنند، تا رشد پیش‌تری در آن‌ها به وجود آورند و از این راه به پیشرفت زندگی انسانی از نظر مسائل و برخورد‌های جنسی کمک کنند [۵]. آنچه از ماحصل تعاریف فوق نتیجه می‌شود آن است که در تربیت

جنسی سه عامل اساسی بهداشت جنسی، اخلاق جنسی و آینده جنسی باید مورد توجه و مد نظر قرار بگیرد [۶] در خصوص بهداشت جنسی جلوگیری از بروز بیماری‌های جنسی و مشکلات متعددی که بر اثر عدم بهداشت اندام‌های جنسی به وجود می‌آید، اطلاع‌رسانی در خصوص چگونگی تکامل ارگانیزم‌های جنسی از قبیل قاعدگی در دختران و بلوغ و علائم آن در پسران و نظایر آن مد نظر است [۷].

در خصوص اخلاق جنسی چگونگی برخورد با انگیزه جنسی، چگونگی اطفاء آن، مهارت یا لجام گسیختگی آن، و مسائلی از این دست را باید مورد توجه قرار داد و در نهایت آینده جنسی به‌عنوان سومین بخش اساسی تربیت جنسی بوده که در این بخش از برنامه تربیت جنسی فراهم آوردن زمینه مناسب برای فرد به‌منظور آماده کردن او برای زندگی مشترک همراه با عشق و تفاهم و تشکیل خانواده مهم و اساسی تلقی می‌شود.

اما نکته بسیار مهم و اساسی در این خصوص آن است که تربیت جنسی نیز مانند دیگر شقوق تربیت، هنجاری و وابسته به ملاک‌ها، معیارها و ارزش‌های حاکم بر جامعه و مردم است. و اهداف، مبانی، اصول، و روش‌ها و اصولاً چگونگی آن، در یک جامعه نشأت گرفته از نوع نگاه حاکم بر این پدیده در آن جامعه است [۸]. به همین سبب از آن‌جا که دیدگاه‌های مختلفی در مورد اهمیت و توجه و یا عدم توجه به انگیزه جنسی وجود داشته است نظرات متفاوتی نیز در زمینه تربیت جنسی شکل گرفته و به وجود آمده است که به‌صورت مشخص این نظریات را در سه دسته می‌توان جای داد.

دسته اول که دیدگاهی تفریطی نسبت به انگیزه جنسی و مسائل مربوط به آن دارند و حتی از زناشویی و ازدواج اعراض کرده و از مسائل جنسی با شرم یاد می‌کنند. از جمله ماها و ویرا، بنیان‌گذار آیین جایی و از معتقدان به این تفکر گفته است: «محببت زن بزرگ‌ترین سبب افتتان و ابتلا در این جهان است» [۹]. در آیین بودایی آمده است که «همه رنج‌ها زاییده و معلول

خودخواهی بشر است. اشتیاق به لذایذ جسمانی و میل به بقا و همه هوس‌ها و لذت‌جویی و شهوت‌پرستی سبب ایجاد رنج‌ها می‌شود. چون علت رنج‌ها، خودخواهی و لذت است [۱۰]. همچنین در آیین مانی در ایران باستان روح بدبینی نسبت به دنیا و تعلقات مادی و من جمله نفی روابط زناشویی وجود داشته است. به عقیده مانی بدترین خواهش ما عشق به زن و بچه است. توالد و تناسل به قدری بد است که می‌توان گفت کشتن یک نفر، بسی بهتر از مایه هستی یک نفر شدن است [۱۰]. برخی آیین‌ها مانند پروتستان‌های مسیحی رابطه جنسی را ذاتاً پلید می‌شمرند. به عقیده اینها تنها کسانی به مقام معنوی می‌رسند که تا آخر عمر مجرد زندگی کنند [۱۱]. جلوه این نوع دیدگاه را در کاتولیک‌ها نیز می‌توان مشاهده کرد. برخی مشاهیر علم و ادب و رهبران سیاسی نیز از این تفکر پیروی کرده‌اند از جمله تولستوی (لئون) و مهاتما گاندی نیز در اواخر عمر، معتقد بودند هر نوع آمیزش جنسی شرارت‌بار است، حتی ازدواج.

دسته دوم دیدگاه افراطی در این قضیه دارند و معتقدند که باید جلوی تحریم‌های جنسی گرفته شود و آزادی جنسی رواج داشته باشد. و در بیان دلیل این‌گونه احتجاج می‌کنند که جلوگیری از بروز انگیزه‌های جنسی، باعث به وجود آمدن عقده‌های روانی و عاطفی در فرد می‌گردد و در نتیجه، جرم و جنایت در جامعه گسترش می‌یابد. از سردمداران این دیدگاه، زیگموند فروید روان‌شناس و روان‌کاو اتریشی و برتراند راسل فیلسوف انگلیسی هستند [۱۲ و ۱۳]. این دیدگاه که درباره علاقه و انگیزه جنسی در غرب مطرح شده اساس تفکر و فلسفه حاکم بر تربیت جنسی در غرب است [۱۴].

دیدگاه دسته سوم در خصوص انگیزه جنسی دیدگاه اعتدال در این خصوص است به‌طور مشخص نظر دین مبین اسلام راجع به انگیزه جنسی به وسیله این دیدگاه مطرح می‌شود اسلام نسبت به انگیزه جنسی قایل به تعدیل این انگیزه و جلوگیری از بال و پر دادن

به آن است و اعتقاد دارد ارضای آن باید در قالب ضوابط شرعی، مبانی و اصول مبتنی بر ارزش‌های دینی باشد [۱۱]. بنابراین در اسلام راجع به اصل مسأله غریزه جنسی (انگیزه جنسی) و اعمال آن منعی به چشم نمی‌خورد [۱۵]. اسلام به اهمیت حیاتی انگیزه جنسی و تأثیر آن در ابعاد مختلف زندگی فردی و اجتماعی افراد اشاره کرده و نه تنها آن را قبیح نمی‌داند، بلکه آن را در انسان وسیله‌ای برای کمال و رسیدن به حیات طیبه می‌داند [۱۶]. توجه با ضابطه به انگیزه جنسی باعث ایجاد محبت و علاقه بین زوجین می‌شود. و از این طریق باعث تداوم نسل انسان می‌گردد. در بسیاری موارد بزرگان دین انسان‌ها را به ارضای مشروع و ضابطه مند آن سفارش می‌کنند. «دین اسلام وجود غریزه جنسی و توجه مضبوط به آن را وسیله‌ای برای رسیدن به محبت و مودت می‌داند» [۱۷]. اسلام نه تنها میان معنویت و بهره‌مندی از لذات جنسی منافاتی نمی‌بیند، بلکه بهره‌مندی مشروع از این انگیزه را شرط تکامل معنوی انسان و یکی از بهترین اسباب و وسایل وصول به سعادت واقعی می‌داند.

آنچه در خصوص تربیت جنسی در نزد دسته اول مطرح است به چگونگی احتراز و سرکوبی این انگیزه در انسان محدود می‌شود. و آنچه که در تربیت جنسی در نزد علمای دسته دوم ابراز می‌شود بیش‌تر ناظر به آموزش جنسی در خصوص چگونگی اتفای این انگیزه برای بیش‌تر لذت بردن از آن است که در کنار آن به آموزش بهداشت جنسی برای جلوگیری از انتشار بیماری‌های مربوط به این حوزه نیز توجه شده است. تربیت جنسی در مکتب اسلام در مقایسه با سایر مکاتب، اولاً وسیع‌تر و جامع‌تر است، ثانیاً به دور از افراط و تفریط‌هایی است که در این مورد وجود دارد [۱۸]. از آن‌جا که دین اسلام، دین اعتدال است. در زمینه تربیت جنسی هم به یک نظام معتدل قایل است و ضمن این‌که انگیزه جنسی را به‌عنوان یک نیروی خدادادی مهم می‌شمارد، راه‌های کنترل و مهار آن را نیز مورد توجه قرار داده است [۱۹]. قوانین و سنن

غیرعادی و ناپخته و افراط در معاشرت می‌داند. همچنین وضعیت مطلوب و سنجیده در روابط دختر و پسر را به شرح ذیل مطرح می‌کند: شناخت از واقعیت‌های جنس مخالف، اجتناب از خیال‌پردازی و تصور رؤیایی در مورد جنس مخالف، از بین بردن ترس‌ها، دلهره‌ها، هیجان‌ها، خصومت و خشونت نسبت به جنس مخالف، حفظ خونسردی و صلابت شخصیت به هنگام برخورد، برخورد مبتنی بر احترام با مراعات حدود شرعی، پرهیز از روابط پنهانی با جنس مخالف و مشورت با والدین در این گونه موارد اجتناب از برقراری روابط صمیمانه با جنس مخالف قبل از عقد شرعی و پرهیز از خودنمایی و جلب توجه از مواردی هستند که وی به آن اشاره کرده است [۲۴].

فرهنگی‌فراهانی مشکل روابط نابهنجار جنسی که حیات بشر را با چالش جدی مواجه ساخته است معلول فقدان محتوای مناسب برنامه آموزش جنسی مبتنی بر معنویت و تعالیم آسمانی و دینی دانسته و به ارائه محتوای مناسب، عملیاتی و درخور فهم کودکان در برنامه مدارس پرداخته است [۱۹]. متقی فر در پژوهش خود موضوع اساسی و مهم تربیت جنسی در مدارس را همراه با چالش‌های پیش روی آن مورد توجه قرار داده است. وی به بررسی تاریخیچه آموزش جنسی در مدارس انگلستان به عنوان یکی از اولین کشورهایی که داعیه دار موضوع تربیت جنسی در مدارس است اشاره کرده و معتقد است در دوران معاصر شرایط اجتماعی و سیاسی، فرضیات اساسی و اهداف و محتوای آموزش جنسی مدارس را تحت تأثیر قرار می‌دهد [۲۵].

تهذیبی در پژوهش خود عنوان داشته است والدین برای اقدام به تربیت جنسی کودکان خود، ابتدا باید به بررسی ادراک جنسیتی خود بپردازند و در صورت لزوم در نگرش‌های خود تجدید نظر کنند تا بتوانند در امر تربیت جنسی فرزندان توفیق یابند. همچنین باید سعی شود پاسخ‌هایمان متناسب با مراحل رشد و شناخت کودکان بوده برای آنان قابل فهم باشد [۲۶]. راهبی در مقاله خود، ضمن بحث در مورد تفاوت اخلاق جنسی

اسلامی، این انگیزه را محکوم نکرده و از پیروان خود نخواستار است که آن را وا پس زنند. تمایلات شهوی امری زیانبخش نیست که اسلام با آن به مبارزه برخیزد و چیز پلیدی نیست تا آن را از زندگی حذف کند [۲۰].

تربیت جنسی در اسلام، بر جهان بینی اسلام درباره ماهیت انسان و رابطه او با خالق مبتنی است. اسلام انگیزه‌های جسمانی را انکار نکرده و خواهان سرکوب آن نیست. اما با آزادی بی قیدوبند آن نیز موافقت نمی‌کند. بلکه جهت و بستر ارضای انگیزه را به صورتی کنترل شده و روش مند تعیین می‌کند [۲۱]. شاید در هیچ آیینی به اندازه اسلام به موضوع تربیت جنسی پرداخته نشده است. برتراند راسل فیلسوف انگلیسی، می‌گوید: «در همه آیین‌ها، نوعی بدبینی به غریزه و علاقه جنسی یافت می‌شود، مگر در اسلام. اسلام حدود و مقرراتی برای این علاقه وضع کرده، ولی هرگز آن را پلید نشمرده است» [۲۲]. به دلیل اهمیت موضوع تربیت جنسی تحقیقات در زمینه‌های مختلف این موضوع در کشور ما انجام شده است از جمله:

انوشه در تحقیق خود نشان داده است که عوامل زیر باعث گردیده است تا والدین و مربیان به تربیت جنسی کودکان و نوجوانان (به ویژه دختران) توجه کافی نداشته باشند: ۱- وجود شرم و خجالت در بین دختران، مادران و مربیان بهداشت در فرایند آموزش بلوغ ۲- کوتاهی مادران و مربیان بهداشت مدرسه در آمادگی و آموزش دختران از نظر بلوغ ۳- نبود برنامه مناسب آموزش بلوغ در مدارس ۴- کم اطلاعی و درک و شناخت ناکافی دختران، مادران و مربیان بهداشت از پدیده بلوغ [۲۳]. احمدی در تحقیقی به بررسی روابط بین دختران و پسران قبل از ازدواج پرداخته و این روابط را به دو نوع وضعیت موجود وضعیت مطلوب تقسیم کرده است. وی انواع روابط موجود در جامعه کنونی را عبارت از برخورد مبتنی بر شناخت و احترام متقابل، برخورد مبتنی بر شرم افراطی، برخورد دستپاچه و هیجان‌زده، برخورد خشک و محدود، برخورد مبتنی بر پرخاشگری، برخوردهای

در غرب و جهان اسلام به بیان سه دیدگاه مختلف در مورد چگونگی پرداختن به تربیت جنسی اشاره نموده و سپس به طرح استدلال‌هایی پیرامون هر سه دیدگاه پرداخته است [۲۷]. گلشاهی در پژوهش خود به این نتیجه رسیده است که روشنگری موضوع امور جنسی در جنبه‌های مختلف باعث پیشگیری از آسیب‌های اجتماعی است که در این راستا آموزش و اطلاع‌رسانی به نوجوانان، توجیه ضرورت طرح مسائل جنسی توسط والدین، افزایش آگاهی والدین از طریق کلاس‌های آموزش خانواده و همچنین ارتقاء علمی مریمان و اولیای آموزشگاه‌ها با هدف آموزش امور جنسی نوجوانان از امور لازم است [۲۸]. سبحانی‌نژاد در پژوهش خود عنوان داشته است در برخی موارد والدین به علت مسائل اخلاقی به تربیت جنسی فرزندان خود توجه مطلوبی نداشته و فرزندان اطلاعات جنسی خود را از طریق تجربیات خود و یا دوستان کسب می‌کنند. برخی مریمان مدارس نیز، کنجکاوی در مسائل مذکور را حرکتی زشت به حساب آورده و حاضر به پاسخگویی در این زمینه نمی‌باشند. بنابراین نوجوانان به سختی درگیر تفکرات شخصی خود شده و دچار احساس یاس و سردرگمی می‌شود [۲۹]. شهید اثر در پژوهش خود به تربیت جنسی به‌طور عام و تربیت جنسی از نگاه اسلامی به‌طور خاص، پرداخته و معتقد است تربیت جنسی کودکان و نوجوانان از اهمیت ویژه‌ای برخوردار بوده والدین باید همیشه پاسخگویی سوالات جنسی کودکان باشند. وی معتقد است که علت اصلی این که پدران و مادران در مورد مسائل جنسی با فرزندان خود صحبت نمی‌کنند یا نمی‌توانند، عدم آگاهی یا حیای بین آن‌ها است [۳۰]. قاسمی در پژوهش خود به موضوع اخلاق جنسی از دیدگاه مکاتب مختلف پرداخته و به علل و عواملی که منجر به پیدایش تفکرات مکاتب مختلف نسبت به امور جنسی شده اشاره کرده است. وی سپس به بررسی دیدگاه اسلام درباره تربیت جنسی پرداخته است، و پس از آن با عنایت به آیات و روایات به استخراج شیوه‌های

کنترل و تعدیل غریزه جنسی پرداخته است [۹]. رضازاده، با استناد به برخی آیات و روایات، از جمله آیه فطرت (آیه ۳۰، سوره روم)، معتقد است که اگر کودکان از زمان خردسالی بر فطرت دینیشان تربیت گردند مسلماً زندگی آن‌ها در آینده بر پایه دینداری و گرایش به دین استوار می‌گردد و در نتیجه برای رسیدن به نظام معتدلی در زمینه مسائل جنسی کودکان و نوجوانان، موفقیت به راحتی حاصل می‌گردد. به بیان دیگر زمینه و زیربنای رسیدن به چنین نظامی تقویت پایه‌های ایمانی در فرد است [۱۸]. کجباف، ضمن بررسی تاریخچه و سیر تحول نگرش به رفتار جنسی، معتقد است که در قرون گذشته، بشر اطلاعات خود را درباره مسائل جنسی از ادبیات و دین به‌دست آورده و براساس چنین آگاهی‌هایی از تمایلات جنسی خود بهره‌مند می‌شده است [۳۱].

با بررسی پژوهش‌های انجام شده در این حوزه مشخص می‌شود که در اکثر این پژوهش‌ها به لزوم تربیت جنسی با توجه به بینش حاکم بر جامعه ما یعنی اسلام تأکید شده است اما از یک چارچوب نظری مبتنی بر روایات و احادیث در این خصوص صحبتی به میان نیامده است. لذا برای تبیین نظری تربیت جنسی در اسلام در پژوهش حاضر سوالات پژوهشی ذیل تنظیم و مورد بررسی قرار گرفته است.

۱- مبانی (به قانون‌مندی‌های مربوط به موجودات (انسان) گفته می‌شود که در آن مکانیزم‌های تغییر و تغیر مورد توجه قرار می‌گیرد و قواعد و دستورالعمل‌های ایجاد یا کنترل تغییر مستخرج از مکانیزم‌های مذکور است. مبانی در علوم تربیتی به‌صورت قضیه‌هایی حاوی «هست»، بیان می‌شود [۳۲]). تربیت جنسی از دیدگاه اسلام چیست؟

۲- هر یک از مبانی تربیت جنسی از دیدگاه اسلامی شامل چه اصولی (به دستورالعمل‌های ایجاد یا کنترل تغییر (در رفتار) گفته می‌شود در اصول معمولاً قواعد کلی برای تعیین و هدایت تغییرات مورد نظر است اصول در علوم تربیتی به شکل قضیه‌هایی که حاوی «باید» است بیان می‌شود. [۳۲]) می‌باشند؟

یافته‌های پژوهش

بررسی سؤال اول پژوهش

مبانی تربیت جنسی از دیدگاه اسلام چیست؟

بنابر نتایج تحلیل‌های انجام شده در خصوص مبانی تربیت جنسی از دیدگاه اسلام و طبقه‌بندی به دست آمده از آن‌ها، ده مبنای تربیت جنسی از دیدگاه اسلامی شناسایی گردید که شامل مبانی: تأثیر شرایط بر انسان، تأثیر انسان بر شرایط، ضعف، اشتیاق به تداوم نسل، تفاوت ظرفیت‌های جنسی در انسان، حب ذاتی انسان به جنس مخالف، نیازمندی، اندیشه‌ورزی و وجود مراحل مختلف رشد و تطور در آدمی است (از آن‌جا که بین یافته‌های مرتبط با سه سؤال پژوهش، پیوستگی برقرار بوده و ذکر مبانی مذکور در این‌جا و مجدداً تکرار آن‌ها در شرح یافته‌های سؤال‌های دوم و سوم، مطلوب نبوده است، بالاجبار از درج مطالب مذکور در این‌جا پرهیز شده و با عنایت به طرح کامل آن‌ها طی بررسی سؤال‌های دوم و سوم در این‌جا صرفاً به ذکر آن‌ها بسنده شده است).

بررسی سؤال‌های دوم و سوم پژوهش (بنابر شرح آمده در بند فوق، به واسطه پیوستگی تحلیل و ارائه یافته‌ها در این‌جا نیز، یافته‌های سؤال‌های دوم و سوم همزمان ارائه شده است).

۲- هر یک از مبانی تربیت جنسی از دیدگاه اسلامی شامل چه اصولی می‌باشند؟

۳- از دیدگاه اسلامی هر یک از اصول مطرح شده در تربیت جنسی شامل چه روش‌هایی در تربیت جنسی هستند؟

نتایج حاصل از تحلیل انجام شده، بیانگر آن است که از دیدگاه اسلامی تربیت جنسی دارای ده مبنا است. که در این‌جا پس از ذکر هریک از مبانی مذکور، اصول تربیت جنسی مطرح شده در هر یک از مبانی و سپس، روش‌های تربیتی مربوط به هر اصل مطرح و بحث خواهد شد.

۳- از دیدگاه اسلامی هر یک از اصول مطرح شده در تربیت جنسی شامل چه روش‌هایی (دستورالعمل‌هایی هستند که به ما می‌گویند که برای رسیدن به مقصد و مقصود مورد نظر چه باید بکنیم [۲۶] باید توجه کرد که در رابطه مبانی و اصول، اصول به مبانی تکیه دارند و روش‌ها نیز به اصول مبتنی هستند البته اصول و روش‌ها از یک سنخ هستند زیرا هر دو دستورالعمل هستند و به ما می‌گویند که برای رسیدن به مقصد و مقصود مورد نظر چه باید بکنیم اما تفاوت آن‌ها در این است که اصول دستورالعمل‌های کلی، و روش‌ها دستورالعمل‌های جزئی‌تر هستند. در تربیت جنسی هستند؟

روش پژوهش

روش پژوهش حاضر از نوع تحلیل اسنادی بوده که طی آن مفاد متون اسلامی در خصوص موضوع پژوهش مورد تحلیل قرار گرفته است.

جامعه، نمونه و روش نمونه‌گیری

جامعه آماری پژوهش شامل، کلیه متون اسلامی (منابعی مثل قرآن کریم، نهج البلاغه، اصول کافی، وسائل الشیعه، غررالحکم، من لا یحضر الفقیه و... همچنین منابع دست دومی که در قسمت منابع مقاله اشاره شده است) در خصوص موضوع پژوهش بوده است که در آن به واسطه لزوم جامعیت نمونه، نمونه‌گیری انجام نشده و کل جامعه آماری مورد بررسی و تحلیل قرار گرفته است.

ابزار گردآوری روش تحلیل داده‌ها

ابزار گردآوری داده‌ها فیش برداری بوده است و به منظور تحلیل داده‌های حاصل از ابزار پژوهش به تفکیک و طبقه‌بندی سه زمینه اساسی پژوهش و انعکاس آن‌ها در جداول مرتبط و شرح کیفی هر یک از جداول پرداخته شده است. و به منظور سنجش اعتبار یافته‌های تحقیق، این یافته‌ها در اختیار ۱۵ نفر از اساتید حوزه و دانشگاه قرار داده شد که صحت و اعتبار یافته‌های پژوهش توسط این گروه تأیید گردیده است.

۱. مبنای تأثیر شرایط بر انسان

از دیدگاه اسلامی این مبنای تربیت جنسی دارای دو اصل پیشگیری از انحرافات جنسی قبل از تولد و پیشگیری از انحرافات جنسی بعد از تولد است.

۱-۱- اصل پیشگیری از انحرافات جنسی قبل از تولد
روش‌های تربیتی که از اصل پیشگیری از انحرافات جنسی قبل از تولد به‌دست آمده عبارتند از:

۱-۱-۱- توجه در انتخاب همسر

۱-۱-۱-۱- پرهیز از ازدواج با شرابخوار [۳۳]

۱-۱-۱-۲- پرهیز از ازدواج با دیوانه [۳۴]

۱-۱-۱-۳- پرهیز از ازدواج فامیلی [۳۵]

۱-۱-۲- رعایت آداب اسلامی در هنگام آمیزش [۳۶]

۱-۱-۲-۱- آراستگی ظاهری [۳۷]

۱-۱-۲-۲- سفارش به آمیزش در زمان‌های معین [۳۸]

۱-۱-۳- سفارش به آمیزش در خصوص امکان خاص [۳۸]

۱-۲- اصل پیشگیری از انحرافات بعد از تولد

روش‌های تربیتی که از اصل پیشگیری از انحرافات جنسی بعد از تولد به‌دست آمده عبارتند از:

۱-۲-۱- جداسازی بستر والدین از فرزندان [۳۹]

۱-۲-۲- جداسازی بستر کودکان از یکدیگر [۴۰]

۱-۲-۳- احتراز از محرکات [۴۱]

۱-۲-۴- آموزش نحوه درست خوابیدن

۱-۲-۵- آموزش درست بهداشت جنسی

۱-۲-۶- پرهیز از استحمام مشترک فرزندان

۱-۲-۷- کنترل دوستی‌ها و معاشرت‌ها

۲. مبنای تأثیر انسان بر شرایط [۴۲]

این مبنای تربیت جنسی شامل ۵ اصل تأثیر ظاهر بر باطن، اصلاح شرایط، هدایت غریزه جنسی، خودسازی و بازسازی اخلاق جنسی است.

۱-۲- اصل تأثیر ظاهر بر باطن [۴۳]

روش‌های تربیتی مربوط به این اصل عبارتند از:

۱-۱-۲- رعایت پوشش مناسب [۴۴]

۱-۲-۲- خودداری از تبرج [۴۵]

۲-۲- اصل اصلاح شرایط

روش‌های تربیتی مربوط به این اصل عبارتند از:

۲-۲-۱- روش زمینه‌سازی برای رسیدن به سلامت جنسی

۲-۲-۲- روش اسوه‌گزینی در زمینه اخلاق جنسی [۴۶]

۲-۲-۳- روش غنی کردن اوقات فراغت [۴۷]

۲-۲-۴- از بین بردن شرایط انحطاط [۴۸]

۲-۳- اصل هدایت انگیزه جنسی

روش‌های تربیتی مربوط به این اصل عبارتند از:

۲-۳-۱- آموزش به هنگام امور جنسی [۴۹]

۲-۳-۲- پاسخ دادن به ندای فطرت [۵۰]

۲-۳-۳- اجرای سنت‌های اسلامی

۲-۳-۴- پرورش هویت جنسی کودکان [۵۱]

۲-۴- اصل خودسازی

۲-۴-۱- روش خویشتن‌داری در برخورد با زمینه‌های فساد [۵۲]

۲-۴-۲- روش کنترل چشم و گوش [۵۳]

۲-۴-۳- روش ایجاد عادات صحیح [۵۴]

۲-۵- اصل بازسازی اخلاق جنسی

۲-۵-۱- درمان انحرافات جنسی

۳. مبنای ضعف [۵۵]

این مبنای تربیت جنسی شامل اصول: مدارا و مسامحت و سعه صدر است

۳-۱- اصل مدارا و مسامحت [۵۶]

روش‌های تربیتی مربوط به این اصل عبارتند از:

۳-۱-۱- مرحله کردن تکالیف

۳-۱-۲- روش تجدید نظر در تکالیف

۳-۲- اصل سعه صدر

۳-۳-۱- روش انعطاف‌پذیری مربی

۴. مبنای اشتیاق به تداوم نسل

این مبنا در تربیت جنسی شامل اصل ازدواج است.

۴-۱- اصل ازدواج [۵۷]

روش‌های تربیتی مبتنی بر اصل ازدواج عبارتند از:

۴-۱-۱- تبیین فلسفه ازدواج برای جوانان [۵۸]

۴-۱-۲- تشریح قداست خانواده

۴-۱-۳- فراهم کردن شرایط ازدواج

۵. مبنای تفاوت ظرفیت‌های جنسی در انسان [۵۹]

۵-۱- اصل توجه به تفاوت‌های جنسیتی

روش‌های تربیتی مبتنی بر این اصل عبارتند از:

۵-۱-۱- تربیت جنسی دختران و پسران به وسیله افراد

هم جنس

۵-۱-۲- توجه به تفاوت سنی پسران و دختران در

رسیدن به بلوغ شرعی [۶۰]

۶. مبنای نیازمندی (نیاز جنسی به عنوان یک نیاز

طبیعی) [۶۱]

۶-۱- اصل ارضاء نیازهای جنسی از طریق مشروع

۶-۱-۱- توجه دادن فرزندان به حرمت و حدود

انحرافات جنسی [۶۲]

۷. مبنای اندیشه ورزی

این مبنای تربیت جنسی شامل اصول: پرورش قوه

تعقل، تذکر و آگاه‌سازی است

۷-۱- اصل پرورش قوه تعقل

۷-۱-۱- پرورش تفکر انتقادی [۶۳]

۷-۱-۲- توصیه به علم‌آموزی

۷-۲- اصل تذکر

روش‌های مبتنی بر این اصل عبارتند از

۷-۲-۱- امر به معروف و نهی از منکر

۷-۲-۲- موعظه و پند و اندرز [۶۴]

۷-۳- اصل آگاه‌سازی

روش‌های مبتنی بر این اصل عبارتند از:

۷-۳-۱- پاسخگویی به سؤالات جنسی فرزندان [۶۵]

۷-۳-۲- بیان داستان برای آموزش غیرمستقیم مسائل

جنسی

۷-۳-۳- بیان قصص و سرگذشت‌ها برای عبرت‌آموزی

[۶۶]

۷-۳-۴- معرفی گزینه جنسی به عنوان سرمایه وجودی

۸. مبنای کرامت [۶۷]

این مبنای تربیت جنسی شامل اصول: تزکیه، عزت نفس

و بر خورداری از حیا و غیرت است.

۸-۱- اصل تزکیه [۶۸]

روش‌های مبتنی بر این اصل عبارتند از:

۸-۱-۱- کنترل افکار و اعمال [۶۹]

۸-۱-۲- بی‌اعتنایی به هوای نفس [۷۰]

۸-۱-۳- تحمیل بر نفس [۷۱]

۸-۲- اصل عزت نفس

روش‌های مبتنی بر این اصل عبارتند از:

۸-۲-۱- خود پاداش‌دهی و خود تنبیهی [۷۲]

۸-۲-۱- مقدم داشتن عشق بر ارضاء شهوت [۷۳]

۸-۳- اصل برخورداری از حیا و غیرت

روش‌های مبتنی بر این اصل عبارتند از:

۸-۳-۱- تقویت حیا و غیرت به وسیله تقویت ایمان [۷۴]

۸-۳-۲- حفظ عفت و پاکدامنی فردی [۷۵]

۸-۳-۳- حفظ عفاف در جامعه [۷۶]

۹. مبنای وجود مراحل مختلف رشد و تطور در

آدمی

۹-۱- اصل آموزش جنسی با توجه به مقتضیات سنی

(اصل تدرج)

روش‌های مبتنی بر این اصل عبارتند از:

۹-۱-۱- روش تکلیف به قدر وسع [۷۷]

۹-۱-۲- روش تناسب مطالب با میزان رشد و فهم

مترئی

۹-۱-۳- ایجاد بستر مناسب برای آموزش

۱۰. مبنای حب ذاتی انسان به جنس مخالف

این مبنا شامل اصول مودت و رحمت است.

۱۰-۱- اصل مودت [۷۸]

روش‌های مبتنی بر این اصل عبارتند از:

۱۰-۱-۱- ابراز علاقه به همسر [۷۹]

۱۰-۱-۲- حضور در کنار همسر در همه شرایط [۸۰]

۱۰-۱-۳- همکاری در کنار همسر در همه شرایط

بحث و نتیجه‌گیری

از آن‌جا که انگیزه جنسی یکی از انگیزه‌های نیرومند و حساس انسان است و در حیات روانی و جسمانی تأثیرات غیرقابل انکاری دارد و بسیاری از اعمال و رفتار و حتی بیماری‌های جسمانی و روانی انسان از این انگیزه مایه می‌گیرد. اگر پرورش عاقلانه و درستی داشته باشد، زندگی را قرین خوشی و آسایش می‌گرداند. و اگر در طریق افراط و تفریط واقع شود، ممکن است صدها ضایعه جسمانی و روانی به دنبال داشته باشد و زندگی دنیا و آخرت انسان را تباه کند. آنچه که به‌عنوان مبانی، اصول و روش‌های تربیت جنسی در این پژوهش مطرح گردیده به روشنی نشان می‌دهد که دین مبین اسلام که کامل‌ترین دین است و روش‌های تربیتی آن از چشمه سار وحی الهی گرفته شده است، به این نیاز مهم انسان توجه خاصی داشته و از همان ابتدای ظهور اسلام، آیاتی در مورد چگونگی برخورد با این نیاز فطری بشر بر پیامبر نازل شده است. اما آنچه در این خصوص حائز اهمیت است و از نتایج این پژوهش نیز بر می‌آید آن است که در دیدگاه اسلامی، وجود انگیزه جنسی در انسان، زمینه بقای نسل و دوام حیات جامعه است، نه وسیله‌ای برای لهو و لعب. تأمل و دقت کافی در مبانی، اصول و روش‌های تربیتی مطرح شده در این پژوهش نشان می‌دهد که در نظام تربیت جنسی در اسلام به همه ابعاد این موضوع از بهداشت جنسی گرفته تا چگونگی تحکیم روابط زن و مرد در خانواده پرداخته شده است و با بهره‌گیری درست از این نظام و تدوین برنامه‌های درسی و آموزشی مناسب بر مبنای آن، می‌توان نظام تربیت جنسی کار آمدی را که پاسخگوی نیازهای جامعه بوده و در تعالی و تکامل آن نقش داشته باشد را به‌دست آورد.

پیشنهادها

۱. پیشنهاد برای والدین و مربیان مدارس

۱-۱. پدران، مادران و مربیان که مسئولیت اصلی تربیت نوجوانان و جوانان بر عهده آنان است، در تربیت جنسی آنان، می‌توانند با دادن بینش و آگاهی، آنان را در راستای ارتقای فضایل اخلاقی (به ویژه اخلاق درست جنسی) و پیشگیری از انحرافات جنسی یاری کنند. این اطلاعات باید به تناسب رشد سنی و میزان نیاز فرزندان، واقعی، بدون مخفی‌کاری، با در نظر گرفتن ویژگی‌های فرهنگی، اجتماعی حاکم بر جامعه و حتی‌الامکان انفرادی و غیرمستقیم باشد.

۲-۱. مهم‌ترین و حساس‌ترین دوره زندگی هر انسان دوران نوجوانی و بحران بلوغ است. در این دوران نوجوان بیش از هر زمان دیگر نیاز به کمک و حمایت والدین و مربیان در هدایت بعد جنسی، یافتن پاسخ مناسب برای پرسش‌ها، رهایی از بحران بلوغ و انقلاب‌های روحی - روانی و عاطفی این دوران دارد. بنابراین والدین و مربیان دلسوز و متعهد بایستی در این دوران پا به پای فرزندان به حل مشکلات آن‌ها مبادرت کنند تا فرزندان این دوران بحرانی را به خوبی پشت سر گذاشته و به کسب هویت و شخصیت پایدار جنسی نایل آید.

۳-۱. دوران بلوغ به نحوی با انتهای مرحله دوم تربیت اسلامی (در تربیت اسلامی، از تولد تا ۲۱ سالگی به سه دوران هفت ساله تقسیم می‌شود)، یعنی مرحله اطاعت مرتبط می‌شود. والدین و مربیان در این دوره باید مساعی خود را در جهت تحکیم پایه‌های اعتقادات مذهبی، هنجارهای عقلانی و دینی، آشنا ساختن نوجوانان به حدود حلال و حرام، محرم و نامحرم، و تبیین فلسفه حجاب برای دختران و آموزش نحوه درست و مشروع ارتباط با جنس مخالف، به‌کار بندند.

۴-۱. یکی از عوامل اشاعه فساد، بی‌بند و باری و ارتباط‌های نامشروع جوانان، طولانی شدن فاصله بلوغ تا ازدواج است. والدین می‌توانند با تسهیل شرایط

۲-۵. فراهم کردن تسهیلات ازدواج از قبیل: تأمین شغل، دادن تسهیلات وام دراز مدت، ساختن مجتمع‌های مسکونی و اجاره به زوج‌های جوان.

منابع

۱. صدیق، عیسی (بی‌تا)، تاریخ فرهنگ اروپا، بی‌نا، ص ۱۹۴.
۲. معرفای، ابراهیم (۱۳۷۹) تربیت جنسی، تربیت فراموش شده. نشریه تربیت، بهمن ۷۹، صص ۴۳-۳۹.
۳. و. د. کوچتکف و و. م. لاپیک (۱۳۶۹) روان‌شناسی و تربیت جنسی کودکان و نوجوانان، ترجمه محمد تقی‌زاده، تهران: انتشارات بنیاد، ص ۶.
۴. پورامینی محمدباقر (۱۳۸۳) تربیت جنسی در سیره نبوی مجموعه مقالات تربیت اسلامی ویژه تربیت جنسی، قم، گروه پژوهشی تعلیم و تربیت اسلامی، سال سوم، شماره ۸، ص ۱۹۹.
۵. دوایی، مهدی و بنی‌سی، پری‌ناز (۱۳۸۴) تربیت جنسی در اسلام، تهران: خلاصه مقالات دومین کنگره سراسری خانواده و مشکلات جنسی، آذر ماه ۱۳۸۴: دانشگاه شاهد.
6. Crcler, G. (2000) Introduction to sexual education. New York: W.H.
7. Maclaren A. (1995) Primary care for women, comprehensive sexual health assessment. journal of nurse-midwifery. 40(2):104-119.
۸. کاکوجویاری، علی‌اصغر (۱۳۸۳) مجموعه مقالات تربیت جنسی (مقدمه) ج ۱؛ قم، نشر تربیت اسلامی پژوهشکده تعلیم و تربیت. صفحه دو.
۹. محمد قاسمی، حمید (۱۳۶۹) اخلاق جنسی از دیدگاه اسلام، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه امام صادق.
۱۰. بررسی عوامل اضمحلال و تحکیم بنیان خانواده در چند کشور جهان، نشریه آفرینش، ۷۹/۹/۹، شماره نمایه ۱۰۶، بازیابی ۸۳۴.
۱۱. شهید مطهری، مرتضی (۱۳۸۱) اخلاق جنسی در اسلام و جهان غرب، چاپ شانزدهم، انتشارات صدرا.
۱۲. فروید، زیگموند (۱۳۴۳) سه مسأله درباره تنوری میل جنسی، ترجمه هاشم رضی، تهران آسیا، ص ۵۹.
۱۳. وحدی، بهنام (۱۳۸۰) تمایلات و رفتارهای جنسی طبیعی و غیرطبیعی انسان، تهران، نشر آتروپات.

ازدواج و بر پایی ازدواج‌های ساده و بدون تجمل زمینه رشد اخلاق درست جنسی را فراهم آورند.

۱-۵. از آن‌جا که رفتار فرزندان آینده تمام نمای رفتار والدین است و نقش الگویی والدین از مهم‌ترین عوامل شکل‌گیری رفتار فرزندان در آینده است، رعایت اخلاق جنسی در خانواده توسط والدین، آموزش عملی در این خصوص به فرزندان است. پسر متانت، و دختر حجب و حیا را از مادر می‌آموزد. دختر با دیدن حجاب مادر در حضور بیگانگان با حجاب مانوس می‌شود و پسر با نظاره پرهیزگاری پدر خویشتن‌داری را فرا می‌گیرد.

۱-۶. پیشنهاد می‌شود که والدین و مربیان تربیتی با مطالعه منابع غنی اسلامی و کتاب‌ها و آثار موجود در این زمینه و با آگاهی کامل به تربیت فرزندان پردازند.

۲. پیشنهاد برای مسئولین و برنامه‌ریزان جامعه

۱-۲. تبیین الگوی مناسب تربیت جنسی نوجوانان با استفاده از نتایج این پژوهش و پژوهش‌های مشابه به‌منظور فراهم آوردن زمینه استفاده از این الگو برای آموزش در مراکز آموزشی.

۲-۲. تدوین محتوای آموزشی مناسب در زمینه تربیت جنسی به تفکیک مقطع تحصیلی، به ویژه در مقطع راهنمایی و دبیرستان این امر باید با دقت بسیار و درایت کافی و آگاهی تدوین‌کنندگان که بهتر است گروهی متشکل از کارشناسان در علوم مختلف (روان‌شناسی، جامعه‌شناسی، علوم تربیتی و علوم اسلامی و...) باشند صورت گیرد.

۲-۳. برگزاری دوره‌های ضمن خدمت برای مربیان و مدرسان مدارس راهنمایی و دبیرستان و آموزش چگونگی برخورد مناسب و عالمانه به آن‌ها در مواجهه با مسائل مبتلا به نوجوانان در این حوزه.

۲-۴. برگزاری کلاس‌های آموزش خانواده و آگاهی دادن به اولیای دانش‌آموزان در سطح مدارس مختلف.

۱۴. حسینی، مریم و دیگران (۱۳۸۲) بررسی تأثیر برنامه آموزش رفتار جنسی بر رضایت جنسی زوجین دانشجوی دانشگاه آزاد واحد آزادشهر، خلاصه مقالات اولین کنگره خانواده و مشکلات جنسی. تهران، دانشگاه شاهد.
۱۵. قائمی امیری، علی (۱۳۶۴) مجموعه بحث‌ها در زمینه خانواده و تربیت کودک، تهران نشر امیری، ص ۳۲۱.
۱۶. ثابت، حافظ (۱۳۸۲) اصول و روش‌های تربیت جنسی در اسلام، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، قم، پژوهشکده حوزه و دانشگاه، ص ۲۱.
۱۷. عاملی، شیخ‌حر (۱۳۶۶) ترجمه وسایل الشیعه، کتاب جهاد النفس، ترجمه صحت، شیخ علی، تهران، انتشارات ناس، ص ۱۱۵
۱۸. رضازاده شیراز، فاطمه بیگم (۱۳۶۹) نظام تربیت جنسی کودک در اسلام، پایان‌نامه ارشد دانشگاه تربیت مدرس، رشته علوم تربیتی.
۱۹. فرمبینی‌فراهانی، محسن (۱۳۸۳) محتوای مناسب برای تربیت جنسی در مدارس از دیدگاه والدین، معلمان و دانش‌آموزان. مجموعه مقالات تربیت جنسی، نشر گروه پژوهشی تعلیم و تربیت اسلامی، سال سوم، شماره ۸، ص ۱۶.
۲۰. قائمی، علی (۱۳۶۵) خانواده و مسائل جنسی کودکان، چاپ دوم، تهران، انتشارات انجمن اولیا و مربیان، صص ۳۸-۴۰.
۲۱. شیخ عبدالمعبود (۱۳۸۳) کاوشی در آموزش جنسی، با نگرش اسلامی، ترجمه غلامرضا متقی‌فر، قم، مجموعه مقالات تربیت جنسی، نشر گروه پژوهشی تعلیم و تربیت اسلامی، سال سوم، شماره ۸، ص ۹۸.
۲۲. مطهری، مرتضی (۱۳۷۴) نظام حقوق زن اسلام، چاپ بیست و یکم تهران، انتشارات صدرا.
۲۳. انوشه، منیره؛ نیکنامی. شمس‌الدین؛ توکلی، رضا؛ و فقیه‌زاده، سقراط (۱۳۸۲) «بررسی مقدماتی آموزش بلوغ در دختران نوجوان» فصلنامه: اندیشه و رفتار، سال نهم، شماره ۲، صص ۴۸-۶۴.
۲۴. احمدی، علی‌اصغر (۱۳۸۳) چگونگی و حدود ارتباط سالم بین دختر و پسر قبل از ازدواج، جوان و تشکیل خانواده، تألیف استادان طرح جامع آموزش خانواده. چاپ سیزدهم، تهران انتشارات انجمن اولیا و مربیان، صص ۱۳-۹.
۲۵. متقی‌فر، غلامرضا (۱۳۸۳) آموزش جنسی در مدارس، مجموعه مقالات تربیت اسلامی ویژه تربیت جنسی، قم، گروه پژوهشی تعلیم و تربیت اسلامی، سال سوم، شماره ۸، ص ۱۵۵.
۲۶. تهذیبی، نسرین؛ جوادنیا، امیر و ابیضی مقدم، زهرا (۱۳۸۴) مراحل رشد انسان و تربیت جنسی کودکان از نظر اسلام، خلاصه مقالات دومین کنگره سراسری خانواده و مشکلات جنسی، آذر ماه، تهران: دانشگاه شاهد.
۲۷. راهبی، سیده‌مرضیه؛ رأفت، فاطمه؛ مبرهن یکتایی، ملک نساء (۱۳۸۴) اخلاق جنسی در اسلام و جهان غرب. خلاصه مقالات دومین کنگره سراسری خانواده و مشکلات جنسی، تهران، دانشگاه شاهد.
۲۸. گلشاهی، عبدالوهاب (۱۳۸۴) خانواده و مسائل جنسی کودکان و نوجوانان، خلاصه مقالات دومین کنگره سراسری خانواده و مشکلات جنسی، تهران، دانشگاه شاهد.
۲۹. سبحانی‌نژاد، مهدی و همایی، رضا (۱۳۸۴) ارزیابی چگونگی تربیت جنسی در خانواده‌های شهر اصفهان براساس مدل کرکلر، دومین کنگره سراسری خانواده و مشکلات جنسی، تهران: دانشگاه شاهد.
30. Shahid athar.md (2004) «sex education in islam» <http://www.geocities.com/mutmainaa/quiz>.
۳۱. کجیاف، محمدباقر (۱۳۷۰) بررسی رفتار جنسی از دیدگاه روان‌شناسی و اسلام، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، رشته روان‌شناسی، دانشگاه تربیت مدرس.
۳۲. باقری، خسرو (۱۳۸۰) نگاهی دوباره به تربیت اسلامی، چاپ هفتم، تهران انتشارات مدرسه.
۳۳. عاملی، شیخ حر، وسایل الشیعه، کتاب باب النکاح، ترجمه صحت، شیخ علی (۱۳۶۶)، انتشارات ناس، تهران، ص ۱۰۰.
۳۴. وسایل الشیعه، ج ۲۰، ص ۲۴۲، به نقل از یاوری، اسداله (۱۳۸۳). ازدواج، پاکدامنی، نشر لوح محفوظ، تهران، ص ۷۴.
۳۵. لسان العرب «ضوا» ص ۵۵۸.
۳۶. فروع کافی، ج ۶، ص ۴۸۰.
۳۷. فروع کافی، ج ۶، ص ۵۱۰، ح ۱، به روایت از امام رضا(ع).
۳۸. من لایحضره الفقیه، ج ۳، ص ۵۵۳، ح ۴۸۹۹، صص ۹۲ و ۹۳.

۳۹. قرآن کریم، ترجمه آیت الله مکارم شیرازی، نشر دارالقران کریم، دفتر مطالعات تاریخ و معارف اسلامی، سوره نور، آیه ۵۸.
۴۰. وسایل الشیعه ج ۵، ص ۲۸.
۴۱. کلینی، محمد بن یعقوب (بی تا) اصول کافی، تهران، انتشارات آخوندی، ج ۲، ص ۱۸۶.
۴۲. قرآن کریم، ترجمه آیت الله مکارم شیرازی، نشر دارالقران کریم، دفتر مطالعات تاریخ و معارف اسلامی، سوره مائده، آیه ۱۰۵.
۴۳. نهج البلاغه، ترجمه محمد دشتی ۱۳۸۲، چاپ سوم، انتشارات به نشر، مشهد، حکمت ۲۰۷.
۴۴. نهج البلاغه، ترجمه محمد دشتی ۱۳۸۲، چاپ سوم، انتشارات به نشر، مشهد، خطبه ۱۵۴.
۴۵. قرآن کریم، ترجمه آیت الله مکارم شیرازی، نشر دارالقران کریم، دفتر مطالعات تاریخ و معارف اسلامی، سوره احزاب، آیه ۳۲ و سوره نوره آیات ۳۲ و ۶۰.
۴۶. نهج البلاغه، ترجمه محمد دشتی ۱۳۸۲، چاپ سوم، انتشارات به نشر، مشهد، خطبه ۱۶۶.
۴۷. نهج البلاغه، ترجمه محمد دشتی ۱۳۸۲، چاپ سوم، انتشارات به نشر، مشهد، حکمت ۳۹۰.
۴۸. بحار الانوار ج ۴۵، ص ۲۴۷.
۴۹. تحف العقول، سخنان امام موسی کاظم (ع)، حدیث مبسوط خطاب به هشام و نهج البلاغه، خطبه ۸۳.
۵۰. قرآن کریم، ترجمه آیت الله مکارم شیرازی، نشر دارالقران کریم، دفتر مطالعات تاریخ و معارف اسلامی، سوره روم آیه ۳۰.
۵۱. پاک نژاد، ازدواج در اسلام، ص ۹۶، به نقل از المستدرک ابواب الاولاد.
۵۲. نهج البلاغه، ترجمه محمد دشتی ۱۳۸۲، چاپ سوم، انتشارات به نشر، مشهد، حکمت ۴۷۴.
۵۳. نهج البلاغه، ترجمه محمد دشتی ۱۳۸۲، چاپ سوم، انتشارات به نشر، مشهد، حکمت ۴۲۰.
۵۴. بحار الانوار، ج ۷۶، ص ۳۳۴.
۵۵. قرآن کریم، ترجمه آیت الله مکارم شیرازی، نشر دارالقران کریم، دفتر مطالعات تاریخ و معارف اسلامی، سوره نساء، آیه ۵۷.
۵۶. قرآن کریم، ترجمه آیت الله مکارم شیرازی، نشر دارالقران کریم، دفتر مطالعات تاریخ و معارف اسلامی، سوره تغابن، آیه ۱۴.
۵۷. بحار الانوار ج ۱۴، ص ۷۷۱ و مستدرک الوسایل ج ۲، ص ۵۳۱.
۵۸. فروع کافی، ج ۵، ص ۳۲۸.
۵۹. احمدی، حمید (۱۳۸۴) «جنسیت و شیوه های آموزشی» فصلنامه شماره ۱، کتاب روش، مرکز مدیریت حوزه های علمیه خواران، قم، ص ۲۶.
۶۰. احمدی، حمید (۱۳۸۴) «جنسیت و شیوه های آموزشی» فصلنامه شماره ۱، کتاب روش، مرکز مدیریت حوزه های علمیه خواران، قم، ص ۷۰.
۶۱. امینی، ابراهیم (۱۳۶۸) آیین تربیت. انتشارات اسلامی، تهران، ص ۱۱.
۶۲. وسایل السیعه ج ۵، ص ۳۷.
۶۳. نهج البلاغه، ترجمه محمد دشتی (۱۳۸۲) چاپ سوم، انتشارات به نشر، مشهد، خطبه ۳.
۶۴. نهج البلاغه، ترجمه محمد دشتی (۱۳۸۲) چاپ سوم، انتشارات به نشر، مشهد، نامه ۳۱.
۶۵. شفیق آبادی، عبدالله (۱۳۷۱) فنون تربیت کودک، انتشارات چهر، تهران، ص ۹۴.
۶۶. قرآن کریم، ترجمه آیت الله مکارم شیرازی، نشر دارالقران کریم، دفتر مطالعات تاریخ و معارف اسلامی، قرآن مجید، سوره زمر آیه ۲۷.
۶۷. قرآن کریم، ترجمه آیت الله مکارم شیرازی، نشر دارالقران کریم، دفتر مطالعات تاریخ و معارف اسلامی، سوره اسری آیه ۷۰.
۶۸. فرمهبینی فراهانی محسن (۱۳۸۴) مبانی، اصول و روش های تربیت جنسی در اسلام، دومین کنگره خانواده و مسایل جنسی، تهران: دانشگاه شاهد.
۶۹. قرآن کریم، ترجمه آیت الله مکارم شیرازی، نشر دارالقران کریم، دفتر مطالعات تاریخ و معارف اسلامی، سوره بقره آیه ۲۲۲.

۷۰. عاملی، شیخ حر، ترجمه وسایل الشیعه، کتاب جهاد النفس، ترجمه صحت، شیخ علی (۱۳۶۶) ص ۶۵.
۷۱. فرهادیان، رضا (۱۳۷۸) مبانی تعلیم و تربیت در قرآن و احادیث، دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم. ص ۲۴.
۷۲. آموزگار، محمدحسن (۱۳۷۵) اخلاق و تربیت اسلامی (۱). چاپ سوم: انتشارات انجمن اولیا و مربیان. تهران، ص ۲۱۵.
۷۳. شهید مطهری، مرتضی (۱۳۵۶) مسأله حجاب، دفتر انتشارات اسلامی، ص ۷۵-۷۴.
۷۴. کنز العمال، حدیث شماره ۴۳۵۴۲.
۷۵. کلینی، محمد بن یعقوب (بی تا) اصول کافی، تهران، انتشارات آخوندی ج ۳، ص ۲۲۶-۱۲۵، باب عفت.
۷۶. بحار الانوار، ج ۶۸، ص ۲۷۱.
۷۷. بحار الانوار، ج ۱۷، ص ۱۰۱.
۷۸. عاملی، شیخ حر، ترجمه وسایل الشیعه، کتاب جهاد النفس، گزیده‌ای از رساله حقوق امام سجاد (ع)، ترجمه صحت، شیخ علی (۱۳۶۶) انتشارات ناس. ص ۲۰.
۷۹. فروهی، ناصر (۱۳۸۴) نهاد خانواده از منظر دین، چاپ اول، ناشر، نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری، دانشگاه تبریز، ص ۲۶۹-۲۷۰.
۸۰. امینی، ابراهیم (۱۳۶۸) آیین تربیت. انتشارات اسلامی، تهران، ص ۱۱.